

Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 23.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2024
Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

İslâm'da Ailenin Sosyal Korumasında Vakıfların Rolü

AYŞE ÖZDEMİR

Türkiye Diyanet Vakfı

ayse.ozdemir@tdv.org

<https://orcid.org/0009-0000-4170-2808>

ÖZ

İslâm'da sosyal korumanın temel prensipleri arasında sosyal yardımlaşma, sosyal dayanışma ve sosyal adalet bulunmaktadır. Bu temel unsurların hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan kurumlardan biri de vakıflardır. İslâm kültüründe vakıflar, sosyal koruma ve refahın sağlanması amacıyla önemli bir yere sahiptir. İslâm'da başta aile olmak üzere toplumun sosyal koruma kurumu olarak vakıflar, tarih boyunca önemli bir rol oynamış ve günümüzde de bu önemini korumaktadır. Vakıflar, İslâm'ın temel değerlerine uygun olarak toplumsal adalet, dayanışma ve refahın sağlanmasında etkili bir araç olmaya devam etmektedir. Ancak, modern çağın gereksinimlerine uygun olarak vakıfların ailelerin sosyal korumasına katkısı noktasında, yönetimi ve işlevleri üzerinde sürekli olarak çalışılması gerekmektedir. Bu çalışmalar sayesinde vakıfların ailelerin sosyal koruması üzerindeki etkinliği artırılarak gerek ülkemizde gerekse tüm dünyada aile ve toplumun sosyal koruma alanındaki ihtiyaçları daha etkin bir şekilde karşılanabilir.

Anahtar Kelimeler:

Vakıf, sosyal koruma, aile, sosyal politika, gönüllülük

Atıf/Citation

Özdemir, A. (2024). İslâm'da Ailenin Bir Sosyal Koruma Kurumu Olarak Vakıfların Rolü. *KAİDE Dergisi*, 2(1), 87-119.
Özdemir, A. (2024). The Role Of Foundations As Social Protection Institutions In Islam. *Journal of KAİDE*, 2(1), 87-119.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

The Role Of Foundations in the Social Protection of the Family Islam

ABSTRACT

The basic principles of social protection in Islam include social assistance, social solidarity and social justice. One of the institutions that play an important role in the realization of these basic elements is foundations. Foundations have an important place in Islamic culture for social protection and welfare. As a social protection institution in Islam, foundations have played an important role throughout history and maintain this importance today. Foundations continue to be an effective tool in ensuring social justice, solidarity and welfare in accordance with the fundamental values of Islam. However, the management and functions of foundations need to be continuously studied in accordance with the requirements of the modern age. Thanks to these studies, by increasing the effectiveness of foundations, the needs in the field of social protection can be met more effectively both in our country and all over the world.

Keywords: *Foundation, social protection, family, social policy, volunteering*

Giriş

İnsan sosyal bir varlıktır ve bir arada yaşama ihtiyacı vardır. Bir arada yaşamının doğurduğu bazı riskler, doğal afetler, hastalık vb. etkenler sebebiyle insanın bu risk ve tehlikelerle karşılaşması kaçınılmazdır. Kur'ân-ı Kerîm'de; "Sizi mutlaka biraz korku ve açlık ile; biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden noksanlaştırmak suretiyle imtihan edeceğiz" (Kur'an-ı Kerim, 2/155) buyrulmaktadır.

İslâm dini için asıl olan insanın güvenli bir şekilde hayat sürmesidir. Adil bir hayat, hakkaniyet ve güvenlik önemlidir. İslâm toplumunda güven duygusu sosyal koruma kapsamında daima varlığını sürdürmüştür. Bunun temel nedeni İslâm dininde mevcut olan; Müslüman bireyin tevhit inancı, ahiret inancı ve İslâm'ın insana mala ve hayata bakışı ile ilgili temel yaklaşımları önem arz etmektedir (Öner, 2018, s.75).

İnsanın sosyal bir varlık olması sebebiyle aile kurması ve neslini devam ettirmesi kaçınılmazdır. Tarihte hiçbir dönemde bunun aksi söz konusu olmamıştır. Sevginin ve saygının öğrenildiği, nesilden nesile kültürel aktarımın sağlandığı bu derece önemli olan aile kurumunun korunması devletin ve kurumların ana görevlerindedir. Ailenin korunmasında en büyük rolü üstlenecek olanlar toplumlar ve kurumlardır. Ailenin korunması kurumların ve toplumların korunmasıdır. Toplumlar aileyi korudukları müddetçe kendi varlıklarını da koruyabileceklerdir (Kaan, 2022, s. 138).

İslâm dinine göre insan, mükerrem bir şekilde yaratılmıştır ve bütün insanlar eşittir ve birbirlerine karşı sorumludurlar. Bu hususla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de: "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık" (Kur'an-ı Kerim, 17/70) buyrulmaktadır. Allah'ın bu kadar değerli olarak yarattığı insanın insanca yaşaması onun hakkıdır. Yine bu husus, İnsan hakları evrensel beyannamesinin 1. maddesinde "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler" (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 2024) şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktada eşit ve adil bir yaşam içerisinde bireylerin vazgeçmesi mümkün olmayan haklarına sahip olmasını ve ailenin sosyal refah düzeyinde bir yaşam kurmasını sağlamak sosyal politikaların temelini oluşturmaktadır. Sosyal politika aracı olan sosyal koruma ise bir toplum yaşamını güvence altına almayı amaçlayan kurumlar bütünüdür (Tuncay, 2014, s.851).

İslâm'da sosyal koruma bireyin ve ailenin Allah rızası için yaşama bilincinin geliştirilerek hem bu dünyada hem ahirette korunmasını amaçlar. İslâm dininde insanların sadece Allah'a kulluk etmesi için yaratıldığına inanıldığı için sosyal korumanın amacı da insanları bazen yoksulluğun bazen de zenginliğin tehlikelerinden kurtararak onları Allah'a ibadet etmelerini sağlamaktır (Beşer, 1988, s. 123).

İslâm'da sosyal koruma; bireyler arasında sosyal dayanışma, paylaşma ve yardımlaşma duygularını hâkim kılarak, sosyal hayatta sosyal adalet, sosyal barış ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Böylece, Allah'a kulluk görevini yerine getirerek toplumsal düzeni koruyan bir sistemde; inanan bir kişinin, sadece kendi güvenliği değil insanlığın güvenliği için de çaba sarf etmesi, ahlakının ve ahiret inancının bir gereğidir. Ahiret inancı, İslâm hukukunda sosyal koruma için en büyük güvencedir (Erol, 2019, s. 2105).

Sosyal koruma kurumunu doğuran nedenler evrenseldir. Modern sosyal koruma bir topluluk ve o topluluğu yönetenlerle topluluğa dahil olan aile bireyleri arasında dayanışma, yardımlaşma yoluyla muhtaçlıktan kurtararak, sosyal riskleri hafifleterek, insan onurunu ve aile kurumunu olabildiğince korumak önemlidir. Sosyal koruma bir programlar bütünü olarak bir sistem ve ülkede sosyal adaletin gerçekleşmesine de katkıda bulunan önemli bir kurum olarak varlığını korur (Tuncay, 2014, s. 853).

İslâm'da insanların refah içinde yaşaması için Allah'ın emirlerini yerine getirmesi tevhid ilkesine göre hareket etmesi gerekir. Bu manada tevhid, sosyal yaşamda belirleyici bir ilkedir. Sosyal hayattaki sosyal güvenlik emrinin (zekâtın), tevhidi bir şuurun örnek sosyal güvenlik aracı olmaktadır. Bu bağlamda sosyal adaletin yegâne teminatı, tevhid inancıdır. Tevhid aynı zamanda birey aile ve toplumlar için emniyet ve güvendir (Sağlam, 2016, s. 131).

Tevhid ilkesini hayata geçiren kişinin asıl amacı Allah'ın rızasını kazanmaktır. Yaptığı tüm işleri bu amaçla yapan kişi sorumluluk bilinciyle hareket eder. Bu bilinç İslâm'da sosyal korumanın temel ilkelerinden kardeşlik ilkesine göre hareket etmesini sağlar. Bu hususla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır;

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının. Adını anıp kendisini vesile ederek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlık etmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakınınız. Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir” (Kur'an-ı Kerim, 4).

Günümüzdeki sosyal güvenlik anlayışı ile İslâmi anlamda sosyal güvenliğin ortak noktası insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyi sağlamaya yönelik olmasıdır (Beşer, 2002,16). İslâm'da birey ve toplumun sosyal korumasını sağlamaya yönelik başlıca tevhid ilkesi, kardeşlik ilkesi, mülkiyet ilkesi, adalet ilkesi, ahlâkîlik ilkesi (Erol, 2018, 61-75) bulunmaktadır. İslâm dinine göre sosyal korumanın sağlanmasında bütün bu ilkelerin getirdiği yükümlükler vardır. Örneğin; sıla-i rahimde bulunmak, ırkçılık yapmamak, tüm insanlığın hayrını arzulamak, kin gütmemek/sevgi ve şefkat göstermek, gıybetten kaçınmak vb. yükümlülükler kardeşlik ilkesinin bir gereğidir. Bir hadisi şerifte Hz. Peygamber (a.s.a.); “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” buyurmaktadır (Buhârî, Mağâzî, 35).

İslâm'da aile ve toplumun sosyal korumasını sağlayan kurumlar zorunlu ve gönüllü olarak ikiye ayrılır. İslâm'da kasâme, öşür, fitre, akile, zekât, mehir, adak, kefarete ve kurban gibi zorunlu olan sosyal koruma kurum ve düzenlemelerinin yanı sıra, sadaka, karz, ariyet, tekâfül, sandık ve vakıf gibi gönüllülük esasına dayanan sosyal koruma kurum ve düzenlemeleri bulunmaktadır (Sağlam, 2016, s.131; Erol, 2018, s.52-53).

İslâm'da ailenin sosyal korumasında temel prensipleri arasında sosyal yardımlaşma, sosyal dayanışma vardır, sosyal dayanışma ile sosyal adalette sağlanmaktadır. Bu temel prensiplerin hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan kurumlardan biri de vakıflardır. İslâm'ın, yardımlaşma ile ilgili emirlerinden doğan vakıf sistemi, asırlarca bireye, aileye ve topluma hizmet etmiş sosyal bir müessesedir (Başçı, 2010, s.1).

Gönüllülük esasına dayanan vakıf müessesesi aile ve toplumun sosyal korumasının temel ilkelerinden kardeşlik ilkesi ve sosyal adaleti sağlama ilkesini (Tuncay 2014, s. 873) içinde barındırarak sosyal birlik ve beraberliği sağlayarak, aile bireylerinin temel ihtiyaçlarından tutunda, kültürel ve dini gelişimlerine ve eğitimine destek verir, ihtiyaç sahiplerini korur gözetir, yardımlaşmayı teşvik eder. Ancak, modern çağın gereksinimlerine uygun olarak ailelerin sosyal koruması ile ilgili, vakıfların yönetimi ve işlevleri üzerinde sürekli olarak çalışılması gerekmektedir. Bu makalede İslâm'da ailenin bir sosyal koruma kurumu olan vakıf müessesinin önemi ve ailenin sosyal koruma alanındaki ihtiyaçları nasıl daha etkin kullanabileceği üzerinde durulacaktır.

1.İslâm'da Vakıfların Kavramsal Çerçevesi

1.1. Vakfın Tanımı

Vakıf sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın Mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde ifade edilerek İslam müessesesinin en önemli kurumlarından biri olarak varlığını sürdürür. Toplumsal hayatta yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan en önemli kurum olan vakıf müessesesi, hukuken kendisine tüzel kişilik tanınması sebebiyle aynı zamanda hukuksal bir müessese olarak hukuki temellere, hak ve yetkilere haizdir (Günay, 2019, s.475). Vakıf terminolojisinde ise; Kişinin mülkiyetine veya tasarruf hakkına sahip olduğu menkul ya da gayri menkullerinden bir kısmını veya tamamını Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle kamunun herhangi bir ihtiyacını karşılamak üzere dini, hayrî ve içtimaî bir gaye için ebediyen tahsis etmesidir (T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, t.y.).

İslâm hukukçusu İmam Ebû Hanife'ye göre vakıf, “vakfedenin mülk bir aynı mülkiyetinde tutarak menfaatini fakirlere veya bir hayır cihetine tasadduk etmesidir.” İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed vakfı, “menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak” şeklinde tanımlar. Ebû Hanife'ye göre vakıf işlemi bir tür geçici faydalandırma niteliğindedir ve vakıf malının mülkiyeti vakıf yapanda kalmaktadır. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise bunlar vakfedenin mülkiyetinden çıkıp Allah'ın (kamunun) mülkü haline gelmektedir. Hanefî doktrininde ve Osmanlı uygulamasında çıkan sonuçlar bakımından daha çok İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in tarifi benimsenmiştir (Günay, 2019, s. 475)

İmam Şafi'ye göre, “vakıf, hayatta bir malı hapsederek yapılan, belirli şahıslara veya vasıfları belirtilen kimselere tahsis edilen ve gayesi hayır olan bir teberru (atiyye) çeşididir” (Akgündüz, 1988, s. 35).

Vakıf müessesesi insanlık tarihi kadar eskidir ve ilk vakıf eseri Kabe'dir. Bütün insanlar için Kâbe Allah'ın evi olarak kullanılmış, alıp satılmamıştır (Keskin,1999, s.181). Kişilerin ölümsüzleştirmek istedikleri ve dünyaya bıraktıkları hayırlar bütünü olarak var olan vakıf; fertlerin hayırkâr arzularını ölümlerinden sonra da yaşatacak, inkıtasız devam ettirebilecek bir sistemdir (Kunter, 1938, s. 103).

Vakıf, bir özel mülkün, daimî süreyle hayır amacıyla bağışlandığı ve bundan sağlanan gelirin de bu amaç için harcandığı bir kurum olarak İslâm Medeniyetinin en büyük başarılarından biridir (Çizakça, 2017, s. 11).

İslâm hukukunda vakıf işlemi sözlü bir hukukî tasarruftur. Yararlanacaklar önceden belirlenmediği için kamu yararına yapılan vakıfların, tek taraflı bir hukukî işlem olduğu hususunda İslâm alimleri ittifak etmişlerdir. Bu sebeple kamu yararına kurulan vakıflarda vakfedenin icabı yeterlidir (Günay, 2019, s. 475).

Sonuç olarak İslâm dinine göre vakıf, Allah yolunda harcanması için bir mülkün topluma tahsis edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Yani kişinin mülkünün menfaatinden fakir fukara gariban ihtiyaç sahiplerinin faydalanmasıdır.

1.2. Vakıf Kavramının Kur'an-ı Kerim ve Sünnet 'teki Dayanakları

Kur'an-ı Kerim de vakıf kavramı doğrudan geçmemektedir fakat Allah yolunda harcama yapmayı, yetim, öksüz, yoksul, muhtaç ve kimsesizlere yardımda bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlerle meşgul olmayı öğütleyen birçok ayetve hadisler İslam toplumlarında vakıfçılık ve uygulamasının temelini oluşturmuştur (Günay, 2019, s. 475)

Kur'an-ı Kerim hayır, bir iyilik, infak ve somut karşılıkları olarak zekât, sadaka, fakiri doyurmak/it'am, ayrıca karz-ı hasen güzel borç verme gibi hasletleri kavramlaştırmış; “bir maldan insanları faydalandırmayı tavsiye etmiş, ancak bu amaçla bir malı tamamen vakfetmeyikavramlaştırmamıştır (Şentürk, 2010, s.143 -160).

Kur'an-ı Kerim “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız” (Kur'an-ı Kerim, 3/92) ve Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur,” (Kur'an-ı Kerim, 9/18-19) ayetlerinde vakıftan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Müellifler Kur'an'ın zekât ve sadaka, salih amel, hayır, ihsan, birr, ma'ruf, infak, yetimi ve fakiri doyurmak gibi yardımlaşmayı amir kavramlarıyla vakıf arasında bir ilişki kurmak istemişlerdir. (Şentürk 2010, s. 144).

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir. Sadaka-i câriye yani faydası kesintisiz devam eden hayır, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine duaeden hayırlı evlat” (Müslim, “Vasiyye”, 14. [https://diyanet.gov.tr/tr-Cuma Hutbesi: “Sadaka-i Cârîye”](https://diyanet.gov.tr/tr-Cuma-Hutbesi:Sadaka-i-Câriye) 2018).

Müslüman toplumlarda sadakanın kurumsallaşması mescid ,medrese, köprü, aşevi, han, hamam gibi sosyal hizmetveren hayır kurumlarını oluşturup bunlarla ilgili vakıf müessesesinin ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in hadisinde yer alan "sadaka-i câriye" (sürekli, kalıcı hayır) kavramının özel bir öneme sahip olduğu görülür (Duman, 2008, s. 383).

Kur'ân-ı Kerim, hayır, bir iyilik, infak ve somut karşılıkları olarak zekât, sadaka, fakiri doyurmak/it'am, ayrıca karz-ı hasen güzel borç verme gibi olguları kavramlaştırmış; "bir maldan Allah'ın kullarını faydalandırmayı (tavsiye etmiş, ancak "bu amaçla bir malı ebediyen hapsedmeyi" yani vakfi kavramlaştırmamıştır (Şentürk, 2010, s.143)

"Vakıf konusu ile ilgili yapılan çalışmalarda, İslam'da ilk vakıf uygulaması Hz. İbrahim'in Kâbe'yi, Hz. Peygamber'in Kuba Mescidini ya da Muhayrik'in mallarını onun vasiyeti ile tasadduk etmesi, Fedek ve Hayber arazileri ve fey gelirlerini vakfetmesine kadar uzanan çeşitli örnekler ile başlatılır. Bir yandan da vakıf tabirinin bugün kullandığımız terim anlamıyla h.2. yüzyılda kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir" (Keskinoğlu, 2003, s. 232).

Hz. Peygamber'in insanoğlunun ölümünden sonra kesilmeyecek amelleri olarak saydığı cari sadaka, faydalı bilgi ve salih evlat hadisinde (Müslim, Vasiyye, 14) geçen ve İslâm medeniyetinde meşhur olan "sadaka-i cariye" ifadesinden, h. 2. yy'den itibaren olsa gerek vakıf anlaşılmış ve vakıf, sadaka-i cariye'nin bir şekli olarak kabul edilmiştir. Sahabenin vakıf konusunda icmâ halinde bulunduğu dört halife ve Hz. Ali, Aişe ve Fatıma gibi ehl-i beyt sahabelerinin vakıflarının bulunduğu ve böylece vakfın Kur'ân, Sünnet ve sahabenin icmâ'ıyla sabit olduğu belirtilmiştir. Allah inananların aralarındaki ilişkilerini Kur'an-ı Kerim ayetlerinde kardeşlik uhuvvet, dostluk velayet, yardımlaşma, diğerkâmlık, aaâr gibi kavramlar bağlamında anlatır (Haşr, 59/9, Bakara, 2/195, Âl-i İmrân, 3/92). Ayetlere göre mü'minler kardeşirler ve birbirlerinin dostlarıdır ve dostlukları takva üzerinedir. Birbirlerine yardım ederler, yardımlaşmaları da iyilik ve takva eksensidir. Savaş gibi çok zor durumlar karşısında birbirlerine kenetlenirler. Kardeşlerini kendilerine tercih ederler. Allah'ın yoksul, hasta kullarının dertleriyle ilgilenmenin, Allah ile ilgilenmek olduğunu bilirler (Şentürk 2010, s.143).

1.3. İslâm'da Ailenin Sosyal Korumasında Vakıfların Önemi

İslâm toplumlarında sosyal sisteminin en güçlü sosyal politika aygıtı tartışmasız vakıflar olmuştur. Toplumsal ihtiyaçları esas alan ihtisas vakıfları toplumsal hayatın dinamik akışı içinde pek çok noktayı güçlü şekilde tamamlamışlardır. İslami referans sistemiyle kurulan bu vakıflar toplumsal yapıya özgü güçlü bir sosyal sistemin de oluşmasına imkân sağlamıştır.

İslâm'da iyilik yapma ve sadaka verme anlayışının kurumsal bir kimlik kazanmasıyla ortaya çıkan vakıflar, kişilerin sahip oldukları mülklerin toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda hizmete dönüşmesi olarak Müslüman toplumlarında önemli bir yer edinmişlerdir. İslâm tarihinin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar önemini yitirmeyen ve işlevini sürdüren bir kurum olarak karşımıza çıkan vakıflar, sosyal hayatın hemen her alanında faaliyet gösteren, birçok toplumsal ihtiyacın karşılanmasında rol oynayan özellikle aile kurumuna hizmet eden bir kurum olmuştur (Özcan, 2015, s. 1).

Devletin vatandaşlarına karşı temel bazı görevleri vardır, bu görevleri yerine getirirken sivil toplum ve STK'larda devleti destekler. Toplumsal kalkınma açısından aile kurumunun güçlenmesi önemlidir. Ailenin korunmasında devlet desteğinin yanı sıra sivil örgütlenme önemli bir tamamlayıcı unsurdur. Aynı zamanda toplumsal birlik beraberlik açısından yetimlere, fakirlere, düşkünlere sağlanan devlet ve vatandaş desteği de önemlidir. İslâm'ın Müslümanlardan istediği toplumsal yapıda kişi kendinden başka insanlara karşı da sorumludur. Bu hususla ilgili Hz. Peygamber; “Sizden biri, kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek imana eremez” (Buhâri, “İmân”, 6; Müslim “İmân”, 71) buyurmuştur. Özellikle fakirlerin ve kimsesizlerin yararlandığı bu vakıflar, toplumsal adaletsizliği önlemesi ve aile kurumunu korumada önleyici tedbirler alması sebebiyle İslâm Medeniyetinde pek çok alanda varlığını sürdürmüştür.

Kişinin kendi mal varlığını başkasının hizmetine adanması nasıl ve hangi manevi güçle olmaktadır? Ailesi varken niçin ihtiyaç sahipleri için malını vakfeder? Bu soruları ayetlerle cevaplayabiliriz. İslâm dininin çalışıp helal yoldan kazanmayı sonra helal ve temiz olanlardan yemeyi sonra da iyilik yolunda harcamayı tavsiye eder. Örneğin bir âyet-i kerimede; “Öyleyse Allah'ın sizi rızıklandığı şeylerden helal (ve) temiz olanlarını yiyin; eğer O'na kulluk ediyorsanız Allah'ın nimetine şükredin (Nahl Suresi, 114) buyurulmaktadır. Diğer bir âyet'te ise; “İyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşınız” (Mâide sûresi, 2) ve başka bir âyette ise; “Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “Harcadığınız her türlü servet anne babanız, yakın akrabanız, yetimler, muhtaçlar ve yolcular içindir. Her ne iyilik yaparsanız Allah şüphesiz onu çok iyi bilir” (Bakara Suresi, 215) buyrulmaktadır. Bütün bu ayetlere muhatap olan Müslümanlar Allah yolunda harcamayı bir kazanç görerek hem bu dünya hem ahirette mutlu olmayı hedeflerler. Bu gaye ile vakıflar Müslümanlar eliyle kurulmuş ve yürütülmüştür.

Allah rızası, hayır duygusu, insanlık ve yurt sevgisi amacıyla kurulan vakıfların İslâm toplumlarında gelişmesinin başlıca sebeplerinden biri de İslâm dininin hayri ve sosyal

hizmetlere verdiği önemdir. Hz. Peygamber zamanından itibaren Müslümanlar arasında adeta bir yarışma hamlesi ile kurulmuş olan vakıflar, Türk-İslâm toplumunda büyük ilerleme kaydederek, yüzyıllarca milletimizin ortak yardımlaşma duygularına tercüman olmuştur (Yapıcı, 2013, s. 66).

Vakıflar, sosyal sorunların giderilmesi ve toplumda refahın sağlanması, ekonomik ve gelir dengenin sağlanması, toplum düzeninin oluşturulmasında önemli bir müessesedir. Vakıflar, toplum içindeki birlik beraberliğin artırılması, toplum içinde kuşaklar arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi, aile kurumunu güçlenmesi ve kültürel aktarımın sağlanması açısından önemli bir görev üstlenmiştir (Yapıcı, 2013, s. 67).

Selçuklular ve Osmanlı döneminde çok önemli bir sosyal yardımlaşma kurumu olan vakıf siyasetin üstünde bir konumda yer almış pek çok siyasi gelişmeye sahne olan Anadolu'da asırlarca yaşaması mümkün olmuştur (Bolak, 1950, s. 31).

Sonuç olarak İslâm'da gönüllülük esasına dayanarak oluşan vakıf müessesesi, öncelikle aile kurumuna yaptığı hizmetlerle toplumda sosyal dayanışma ve sosyal yardımlaşma yoluyla sosyal korumayı sağlayarak sosyal adalet ve barışın gerçekleştirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Toplumda kültürel aktarımı sağlayan ve toplumun birlik ve beraberliği için ihtiyaç olan vakıflar tarihte de bugün de önemini koruyarak varlığını sürdürmektedir.

1.4. İslâm'da Ailenin Sosyal Korumasında Vakıfların Amacı

İktisadi, sosyal, kültürel, dini birçok konuda toplumsal hayatın içinde yer alan vakıflar, sosyal koruma amaçlı devletin bir politikası olarak var olmasıyla birlikte hem bu dünya hem ahiret için faydalı işler yapmak isteyen Müslümanlar için önemli bir hizmet olarak varlığını sürdürmüştür. Ailenin korunmasına yönelik hizmetler geliştirmek, sosyal yardım ve dayanışmayı ve devlet vatandaş birlikteliği sağlamak, devletin yükünü hafifletmek, istihdamı artırmak, eğitim ve sağlık alanlarında hizmet vermek vb. alanlarda sosyal koruma fonksiyonları icra etmiştir. Özellikle toplumsal sorunlara odaklı hizmet veren vakıflar tarihten günümüze ailenin korunmasına yönelik çalışmalar geliştirmiştir. Sosyal ve toplumsal amaçlı vakıflar, aileyi korumak ve ona yardımcı olma konusunda çok çeşitli hizmetleri olmuştur. Yoksulların cenazelerinin kaldırılması, İhtiyaç sahibi bekar ve evlilere ev bulunması, fakir ve dullara maaş bağlanması, fakirlerin evlilik masraflarının karşılanması ve evlilik yaşını geçirmiş olan hanımlara elbise alınması, bunlardan bazılarıdır. (Öztürk, 1993, s. 88)

İslâm kültüründe ahiret inancı vakıf kurumlarının doğmasında önemli etkiler meydana getirmiştir. Örneğin; İslâm'ı seçen Türklerde yardımlaşma ve dayanışma, yerleşmiş bir toplumsal ahlâka dönüşmüştür. Vakıflar Müslüman toplumlarının her döneminde hayır, sosyal hizmet, adaletli gelir dağılımı, istihdam gibi birçok sosyal politika alanında varlık göstermiştir (Yılmaz, 2019, s. 283).

Müslümanlar yaptıkları vakıflarla Allah rızasını kazanmak istemişler, insanların ihtiyaçlarını gidermeyi önemsemişler ve bunu kutsal vazife olarak görmüşlerdir, işte bu vakıflar kutsal dinin kendilerine verdiği yüce inancın sonucudur. Vakıflar kişi ve kişiler tarafından kurulma sebebi, mal varlığını insanlık için harcayarak iyi hatırlanmak ahirette de hayırlarının mükafatını görmek inancıdır. Dünya ve ahirette Allah sevgisini kazanmak içindir. (Keskin,1996, s. 181)

Sonuç olarak İslâm dinine göre vakıf müessesesi devletin girmediği alanlarda veya devleti desteklemek amacıyla Müslümanların ahiret inancının getirdiği motivasyonla buldukları toplumda var olan toplumsal sorunlara yönelik hizmet geliştirmek, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak amacıyla mülklerini Allah yolunda harcayarak toplumsal refah ve huzuru sağlamayı amaçlamaktadır.

1.5. İslâm'da Ailenin Sosyal Korunmasında Vakıfların Çeşitleri

İslâm tarihinde Müslümanlar sadaka-ı cariye bilinci ile toplumda ihtiyacı olanların yararlanması için çeşitli alanlarda vakıflar kurmuşlardır. Sahabe döneminden günümüze kadar her kültürde kurulan vakıflar toplumun ve insanlığın sosyal güvenliğini ve kalkınmasını öncelmişlerdir.

Başçı, vakıfların gördüğü belli başlı hizmetlerin bazılarını şu şekilde ifade etmektedir. Eğitim ve kültür hizmeti vermek için kurulan vakıflar: cami, okul, kütüphane, çarşı, han, kervansaray, hamam, misafirhane ve değişik türde okullar ve üniversiteler vb. yerler, sağlık hizmetleri için kurulan vakıflar: darülacezeler, darüşşifalar vb. yerler, bayındırlık hizmetleri için kurulan vakıflar: yol, köprü, kanal, kemer, çeşme, deniz feneri, vb. yerler, şehircilik ve belediye hizmetleri için kurulan vakıflar, yol, su, temizlik vb. hizmetlerinin yerine getirilmesi, sokakların aydınlatılması, bahçeler ve parkların kurulması, çevre düzenlemesi, hayri ve sosyal hizmetler, yaşlıların, kimsesizlerin öksüz ve yetim çocukların barındığı mekânlardır (Başçı, 2010, s. 1).

Özellikle ailelerin sosyal koruması kapsamında, pek çok alanda kurulan bu vakıfların en önemli ortak yanı insan onuruna yaraşır hizmet vermesidir. Vakıfların başlıca yapıtlarını da şu şekilde sıralayan (Başcı, vakıfların, bir medeniyet kurumu olarak geçmişi günümüze getiren, bugünü de yarına bağlayan birlik ve beraberliğin sağlam ve sarsılmaz köprü olduğunu belirtmiştir. Örneklerini şu şekilde sıralamıştır: “Dini Yapılar:_Cami, Mescit, Darulhadis, Darulkurra, Darulhuffaz, Hangah, Tekke, Türbe, Namazgah, Musalla Eğitim Kurumları:_Sıbyan Mektebi, Mektep, Medrese, Muallim hane, Darulhadis, Kütüphane Sağlık Kurumları:_Darüşşifa (Hastane), Bimaristan, Tabhane, Miskinler Evi, Edviyeci (Eczane)Sosyal Yapılar: İmaret, Aşevi, Dullar evi, Han, Hamam, Çeşme, Şadırvan, Sebil, Suyolu, Su Kemer, vb.” (2010, s. 2)

Osmanlı da Vakıflar kuruluş amaçlarına göre 3’e ayrılır. Hayri Vakıflar, Avarız Vakıfları, Aile Vakıfları (Teber, 2002; s. 197). **Hayri vakıflar** dini, sosyal kültürel amaçlar için kurulan ve tamamen halkın hizmetine sunulmaktadır. **Avarız Vakıfları** varlıklı kimselerin vergi paylarını ödemek için köy ve mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurdukları vakıflardır. **Aile vakıfları** ise kişinin mülkünün gelir getirici şekilde vakfedilerek, gelirinden ise akraba ve aile fertlerinden oluşan belli kişilerin hizmetine sunulmasının şart koşulduğu vakıf türüne aile vakfı adı verilmektedir. (Teber, 2002, s. 197).

2. İslâm’da Vakıfların Kısa Bir Tarihçesi

Kurumsal anlamda bir sivil toplum örgütlenmesi olan vakıfların, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bir faaliyet alanı olarak yaptığı hizmetlerin tümü örgütlü sivil dayanışma örneği olarak günümüz tanımlarından olan “sosyal adalet”, “sosyal refah”, “dengeli gelir dağılımı”, “sosyal güvenlik” ve “sosyal hizmet” gibi kavramlara karşılık gelmektedir.

İslam’da vakıf müessesesinin toplum hizmetine sunulması Hz. Peygamber döneminde başlamıştır (Öztürk, 1983). Hz. Ömer, kendi vakfına bizzat nezaret etmiş ve Hz. Ebubekir’de vakfettiği fedek bahçesine umumi olarak nezaret etmiştir (Öztürk, 1983, s. 55).

İslâm dünyasında vakıfların en büyük ilk gelişim dönemi Emeviler dönemidir (Öztürk,1983). Abbasiler döneminde vakıfları hukuki temelleri atılmasıyla birlikte vakıf müessesesi tüm dünyaya yayılmıştır (Gündüz; 2006, s. 135). Abbasiler döneminde esir düşen Müslümanları satın almak için kurulan vakıflardan, kışın soğuşunda aç kalan kuşlara yem almak için kurulan vakıflara kadar pek çok alanda vakıflar kurulmuştur (Öztürk, 1983, s. 56).

Selçuklular döneminde vakıfların fonksiyonlarını arttırmak için Evkaf Nezaretleri kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı'da Sıbyan mektepleri ve medreseler vakıflar eliyle oluşturulmuştur. Mektep ve medreselerde ders veren hocaların maaşları da yine vakıflar tarafından karşılanmış. Belediyelerin vergisiz hizmetleri de yine vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. (Sar, 2021, s. 1294).

Osmanlı döneminde sadece hayvanlar için bile çeşitli vakıflar kurulmuştur. Müslümanların, hayvanların ihtiyaçları için kullanılmak üzere bağışladığı miraslar Avrupalı seyyah ve yazarları oldukça şaşırtan hizmetler olarak kayıtlarda yer almıştır. (Cansız, 2021:2618).

Osmanlı toplumunda ordunun gücünü korumak amacıyla ordunun sağlık hizmetleri, güvenliği, ulaşım ve yerleşimi için bile vakıfların varlığı önemli bir husustur (Bayartan, 2008, s.170).

“Vakıf Müessesesi İslam toplumlarında hayır işlemek amacıyla çok yaygın olmakla birlikte Roma, Yunan ve Bizans gibi medeniyetlerde de Vakıflar kurulmuştur. Roma'da hayır işlemek ve yardım etmek amacıyla bazen site, vici, pagi, kollej (lonca) gibi müesseselere vasiyet veya hibe ediyorlardı. Bu tarz vakıflar çoğalmış ve Roma devleti vâkıfın gayesinin tahakkuku hususunda, bu müesseseye müdahale etmek zaruretini hissetmiştir. Kadim Yunan'da Muahharen bir kimse hibe veya vasiyet yolu ile mallarını gayesinin tahakkuku için bir kollektiviteye tahsis eylemekte idi. Bizans hukukunda dinî müesselere ait mallar satılamaz ve tebdil olunamaz ve yirmi seneden fazla icara verilemezdi” (Köprülü, 1951, s. 481).

Köprülü “Tarihte Vakıflar” adlı kitabında “Sümerler, Etiler ve Uygur toplumlarında vakıf eserleri diyebileceğimiz vakfiyelere rastlandığı bu sebeple İslam öncesi Türk toplumlarında da vakıfçılığın olduğunu söyler. O'na göre, Türk kavimlerinde vakıf fikri, İslamiyet'ten önce doğmuş fakat müttekâmil bir hal alamamıştı (1951, s. 482).

Osmanlı döneminde vakıfların gücü ve hareket alanı ne kadar büyükse Cumhuriyet döneminde vakıfların gücünün azaldığı görülmektedir. Cumhuriyetle birlikte vakıf müessesesi toplumda sadece dini özellikleri ile hizmet vermeye devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi ve sosyal amaçlı vakıflarına kapatılarak sadece dini hizmet gören vakıfların faaliyet göstermesi vakıf müessesesinin hizmet alanını daraltmış, fonksiyonlarını kaybetmesine neden olmuştur. Medeni kanunda 73-81. maddelerinde vakıf kelimesi yerine tesis kelimesi yer almış bu durumda vakıf kurumunun gelişmesini engellemiştir (Ertem, 2011, s. 25).

Tesis kavramında hiçbir şekilde (hukuki tanımlama hariç) vakıf anlamı çıkmaz. Medeni Kanun’la yürürlüğe giren bu kavramla Allah rızası anlamı çıkmaz. Zaten tesisi kavramında da Allah rızası anlayışı yoktur. Amacında ibadet vasfı olmayan tesis muamelesinin, Müslüman halk tarafından fazla itibar görmediği anlaşılmaktadır. Kaynağını Kur’an ve Sünnet’ten almayan, ibadet vasfı olmayan tesis için, geçen kırk yıllık süre içerisinde çok az sayıda tesis kurulmuştur. Medeni Kanun’da 903 sayılı kanunla yapılan değişiklikle son verilmiş, vakıf kavramı yeniden hukuk anlayışıyla kanunda yer almıştır (Ertem, 2011, s. 25).

Kanun değişikliği ile eski anlamına dönen vakıf müessesesi gelişmiş ve ülkemizde hizmet veren vakıfları bir araya getiren ve vakıfların tek tek sağlamış olduğu hizmetlerin daha yararlı şekilde sunulması amacıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Aynı zamanda Vakıflar Genel Müdürlüğü söz konusu vakıfların çoğunluğunun yönetimini de üstlenmiştir (Gümen, 2014, s. 13)

3. İslâm’da Ailenin Sosyal Koruması Açısından Vakıfların Rolü ve Etkisi

Kur’ân-ı Kerim insanlara güzeli ve iyiyi tavsiye etmekte, gerçek imanla hem bu dünyayı hem öteki dünyayı kazanma yolunda öğütler vermektedir. İnsan ilişkilerin önemine vurgu yapan İslâm dini iyilik yapmayı, paylaşmayı emretmektedir. İslâm medeniyetinde sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsal bir sistemle yapmak amacıyla kurulan vakıflar aile ve toplumda sosyal koruma fonksiyonu üstlenmiştir. Sosyal bir varlık olan insan toplum içerisinde yaşarken bazı risk ve tehlikelerden korunmak amacıyla bazı önlemler alınması gerekir ki bunu da devletten sonra STK ve vakıflar üstlenmiştir. Vakıflar hizmetlerini icra ederken hiçbir sınıfsal ayırım yapmadan ihtiyaç sahiplerine hizmet sunmaktadır (Ertem, 1999, s. 123).

Bu hususla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de; “Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzeli olanlardan ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak ediniz” (Bakara, 2/267) buyurulmaktadır. Diğer bir âyet-i kerimede ise; “Gerçek iyilik, yüzlerinizi doğu ve(ya) batı tarafına çevirmeniz değildir. Gerçek iyilik, kişinin Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere inanmasıdır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (yardım) isteyenlere ve kölelere sevdiği maldan harcamasıdır” (Bakara, 2/177) buyurulmaktadır. Ayetlerden anlaşılacağı üzere insanlığın hem bu dünya hem ahiret refahı, ilk önce Müslüman olması sonra ise Allah’ın kendisine verdiği nimetlerden ihtiyaç sahiplerine vermesiyle gerçekleşecektir.

Toplumsal refahı korumak, aile kurumunu korumakla sağlanır. Bu hususta sosyal sorunların bulunduğu her alana giren vakıflar aile dağılmasında da önemli sorumluluklar almıştır. Parçalanmış aile bireylerine hizmet eden vakıflar dullara yetimlere maaş bağlamış, kadın sığınma evleri, çocuk evleri kurmuştur. Çeşitli sebeplerle aile şefkatinden mahrum kalmış bakıma muhtaç çocuklar, ailenin öz çocukları ile bir aile sıcaklığı içerisinde barındırılmaktadır. Bu barınma yerlerinde çocuğun milli ve manevi değerlere saygılı olarak terbiye edilmesi ve günün şartlarına göre eğitiminin sağlanması da amaçlanmaktadır. Ayrıca, çocuğun bakım, eğitim ve terbiyesini üstlenen koruyucu aile ücretlendirilmiştir. Dul kalan eşlerin ve çocuklarının barındırılması amaçlanmıştır. Geliştirilen sistem sayesinde, öksüz kalan çocuklar, annelerinden ayrılarak, aile şefkatinde mahrum edilmemektedir. (Öztürk, 1993, s. 88)

Müslüman ülkelerde vakıfların, asırlarca önemli hizmetler yapmasının sebebini dini inançta aramak lazımdır. Çünkü "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" prensibinin manasını çok iyi bilen Müslümanlar, bu yolda birbirleri ile adeta yarış edencesine vakıf eserler kurmuşlardır (Kazıcı, 1993, s. 85).

Modern sosyal güvenlik sisteminden farklı olarak, hizmet veren ve hizmet alanlar arasında, dayanışma duyguları gelişmekte, empatik iletişimle sosyal gruplar arası kaynaşmaya fırsat vermektedir. Yine vakfedenler, manevi doyum sağlayarak iyilik yapmanın iç huzurunu ve tatminini yaşamaktadır. Vakıf sistemi, katılımcılık ve paylaşma ruhuyla, insanlığın mutluluğu için, toplumların huzuru için kurulmuş bir sistemdir (Bayartan, 2008, s. 170).

Toplumun ihtiyacı olan hizmetlerin giderilmesi için kurulan vakıflar sosyal çatışmanın ortaya çıkmasını engelleyici işlevleri icra etmektedir. (Ertem, 1999, s. 123).

Vakıflar genellikle maddi güçleri yüksek olan kişiler tarafından kurulup desteklendiği bireylerin gelirlerinden ayırdıkları payın kamu mülkiyetine dönüşerek ihtiyaç sahiplerine aktarımıyla toplumsal gelir adaletsizliklerin önüne geçilmektedir. Vakıflar ferdi mülkiyette bulunan serveti toplum adına transfer ettiği için, vakıfların milli ekonomide servetin dağılım yapısına katkı sağlamaktadır. Vakıf, kaynakların bireyin ve toplumun ihtiyaçları arasında dağılımını dengeler. Toplumsal menfaatlerle, ferdi menfaatlerle arasında dengeyi sağlar (Zaim, 2012, s.1).

Devlet, toplum ve insanlar arası gelir, mülkiyet, eğitim, sosyal hizmet, sağlık, müreffeh bir hayat dengesini sağlamak amacıyla vakıfların oluşturulmasını, sosyal politika aracı olarak

gönüllü faaliyetlerin ve oluşumların meydana çıkmasını teşvik eder. Böylece toplumsal kalkınmaya büyük bir ivme kazandırabilir. Sosyal gelişmenin, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın sembolü olan vakıflar tarihte olduğu kadar günümüzde de önemini korumaktadır.

Yardımlaşma duygusu, insanın doğasında vardır. Müslüman ülkelerde vakıfların, tarih boyunca büyük bir hizmeti yerine getirmesinin sebebini bu duyguda bulmak mümkündür. Çünkü yardımlaşmanın önemini bilen Müslümanlar, bu yolda birbirleri ile yarışarcasına vakıflar kurmuşlardır. (Kazıcı, 1985, 37).

Sosyal güvenlik açısından vakıfların bir başka özelliği, toplumda âdil gelir dağılımının sağlamalarıdır. Devlet bütçe aracılığı ile zengin kesimden vergi alıp ihtiyaçlı kesime hizmet götürüyorsa vakıflar aracılığı ile de aynı şey yapılmaktadır. Varlıklı kişilerin serveti vakıflar aracılığıyla sadece mirasçıya kalmamakta, mirasçılara kalacak olan servetler törpülenmekte ve azaltılmaktadır. Müslümanlar tarihten bugüne çok önemli vakıf müesseseleri kurmuşlardır. İslam dünyasındaki toplam vakıf varlığının bugün para karşılığı değerini ortaya koymak mümkün değildir. Bu, bize vakıfların çok büyük ölçüde millî ekonomiye katkıda bulduklarının açık göstergesidir (Şensoy, 2001, s.462).

Modern dönemlerde toplumsal yapının değişmesiyle sosyal koruma alanına daha çok ihtiyaç hissedilmektedir. Vakıflar günümüzde de tüm dünyada etkinliğini koruyarak ailenin ve toplumların sosyal koruma alanındaki ihtiyaçlarını gidermektedir.

Sonuç olarak vakıflar, değişen dönüşen toplumda başta ailenin korunması olmak üzere toplumun en aciz, yardıma muhtaç, yaşlı, engelli, kimsesiz insanlar için yapılan hizmetlerle başta aile olmak üzere, toplumsal refah için sosyal koruma alanında önemli hizmetler gerçekleştirmektedir.

3.1.İslâm'da Ailenin Eğitim ve Öğretimi Açısından Vakıfların Rolü

Tarihten günümüze her alanda hizmet veren vakıflar toplumun eğitim ve öğretimine ayrıca önem vermişlerdir. Başta çocuklar olmak üzere, genç kızlara ve kadınlara çeşitli alanlarda eğitim vermek üzere pek çok eğitim müesseseleri açılmıştır.

Eğitim- Öğretim bütçesi ihtiyaca yetiyecek kadar okul ve öğretmen tedarikine müsait olmayan memleketler için vakıfların eğitim-öğretim sahasında da imdada koşan ne hayırlı ve ne kadar şümüllü müesseseler olduğunu izaha ihtiyaç hissedilemez. Cami ve mescitlerde vaizlerin Müslümanlara vakıf okulu yapmanın önemini, İslâm dininin ilme verdiği öneme işaret

buyuran âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerle ifade ve izah etmeleri, dinin ülkenin eğitim ve öğretim hizmetine katılması gibi zorunlu zarurî faaliyeti cümlesindedir.

İslâm'da vakıf denince ilk akla gelen hizmet medreseler gelmektedir. İlmi faaliyetin, gerçekleştiği medreseler, Türk-İslâm medeniyetinin en önemli unsurudurlar. Medrese denilince daha çok, Alparslan'ın ve ardından oğlu Melikşah'ın veziri olan Nizâmülmülk tarafından Nîşâbur ve bilhassa Bağdat'ta açılan Nizâmiye medreseleri akla gelmektedir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre (Cezîretü İbn Ömer) ve Rey gibi şehirlerde de Nizâmiye medreseleri inşa edilmiştir. Bunların başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odalarının bulunmasıdır. Nizâmiye medreselerinin en ünlüsü 459 (1067) yılında Bağdat'ta öğrenime açılan medrese olmakla beraber Nîşâbur'un zaman itibariyle önceliği vardır. Daha sonra Nizâmülmülk ülkenin çeşitli şehirlerinde medreseler yaptırmış ve bunların devamını sağlamak için vakıflar kurdurmuş böylece âlimlerin ve öğrencilerin geçim endişesi taşımaksızın ilimle uğraşmasını sağlamıştır (Bozkurt, 2003, s. 323). Vakıflar aracılığıyla finanse edilen medreseler, medreselerdeki öğretmenlerin ücretleri ve çalışanların maaşları vakfa bağışlanan gelire ödenmiş; öğrencilerin tüm ihtiyaçları bu vakıf gelirleri ile karşılanmakta idi (Bouamrane, 1988, s. 283). Aynı zamanda Medreseler vakıflara bağlı olmaları sayesinde siyasi otoritenin uzağında hizmetini sağlıyordu (Kazıcı, 2004, s.70).

Osmanlı devletinde uzun bir dönem etkin olan devlet adamlarının bu denli etkin olma sebebi vakıfların düzenli, sürekli ve yeterli maaşlarla hayatını sürdürme imkânını vermelerinden kaynaklanmaktadır. (Işık, 2009, s.7)

İslâm geleneğinden gelen vakıflar, sadece din hizmeti yapmamakta bunun yanında kültür, sosyal, sağlık ve eğitim gibi birçok alanda topluma katkı sağlamıştır. (Berki, 1981, s.139) Vakıflar özellikle eğitim hizmetlerini, bağımsız veya külliye içinde kurarak halka ulaştırmışlardır. (Acun, 2005, s.56).

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli ünitesi olan Sıbyan Mektebi en büyük finansmanı olarak vakıflar bu kurumlar aracılığıyla daha çok Kuran okuyabilen ve dini temel bilgileri kazanmış bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiştir (Aydın, 2003, s. 334)

3.2. İslâm'da Ailenin Sağlık Hizmetleri Açısından Vakıfların Rolü

Vakıflar tarihten günümüze kadar her zaman sağlık alanında hizmet vermişlerdir. İslâm toplumunun ilk hastanesi, Akkavi'nin tespitine göre Emevilerin başkenti Dimaşk'ta bulunan ve Muaviye döneminde yaptırılmış olan el-Bimaristanü's-Sağir'dir. Ancak bazı hadis rivayetlerine

dayanarak, Hz. Peygamber döneminde yaşayan Rûveyde adlı bir kadının çadırında sağlık hizmeti verdiği ve İslam toplumunun ilk sağlık kuruluşu olarak bu çadır kabul edildiği bildirilmektedir. (Songur & Saygın, 2014, s.200).

Osmanlı devletinde vakıflar tarafından darü’ş-şifa, bimarhane, daru’s-sihha gibi isimlerle anılan hastaneler, hastanelerin giderleri ve personel ücretlerini karşılanmıştır. Hastanelerde tıbbi eğitim de verilmektedir. Tıbbı ve sağlık hizmetlerine büyük önem veren Osmanlıların düzenli ilk hastanesi 1399 yılında Bursa’da Yıldırım Beyazıt tarafından kurulmuştur (Işık, 2009, s. 7).

Darüşşifaların vakfiyelerinde, “Hayır ve hasenatı bol olan sultanın Allah rızası için hastaların tedavisi ve onların hayır duaları için bu hastaneleri kurdurduğu” ifadesinin ardından personel hakkı da bilgi ve hastaya nasıl davranılacağı ve hizmet verileceği ile ilgili kurallar, yer almaktadır (Altıntaş, 2012, s. 46)

Osmanlı devletinde sağlık hizmetleri hayır sahipleri aracılığı ile kurulmuştur. Külliye şeklinde tımarhane, darüşşifa ve tabhane olarak isimlendirilen sağlık kuruluşlarında istihdam edilen kişilerin maaşları vakıflarca karşılanmıştır. Vakıf külliyeleri içerisinde yer alan Darüşşifa ve tımarhaneler aynı zamanda tıp medreseleri için de birer uygulama alanı olmuşlardır. Devlet tarafından desteklenmeyen bu hastanelerin gelir kaynağı vakıflar olmuştur. İstanbul’da günümüzde de sağlık hizmeti sunan Haseki, Gureba ve Şişli Etfal Hastaneleri geçmişin önemli vakıf kuruluşları olarak öne çıkmaktadır (Ertem, 1999, s. 111).

Osmanlı’da 19. Yüzyıla kadar tıp medreselerinde hekimbaşılar tarafından, usta çırak ilişkisine dayalı bir eğitim verilmiş, darüşşifaların külliye içinde vakıf sistemine dayalı bir sağlık yapılanması görülmüştür (Şimşek, 2010, s. 5)

Osmanlı devletinde sağlık hizmeti devlet eliyle değil, bireysel girişim ya da vakıflar aracılığıyla olmuştur. Vakıfların gelirleri ile faaliyetlerini sürdüren darüşşifa ve diğer sağlık kuruluşları, topluma yönelik bir yardımlaşma ve hayır kurumu olmuşlar aynı zamanda sağlık hizmeti veren kurumlara da kaynak kuruluşları olmuşlardır. Bu bağlamda, vakıf müessesesine bağlı olarak faaliyetlerini yürüten darüşşifa gibi kurumların, ücretsiz muayene ve tedavi hizmeti sunmaları, vakıfların toplumun geneline yönelik kapsayıcı nitelikte bir sağlık sigortası sistemi oluşturduğu şeklinde yorumlanabilir (Taşpınar, 2011, s. 12).

Osmanlı döneminde vakıfların bir başka rolü, vakıflarca kurularak külliyelere bağlı olarak faaliyete geçmiş olan şifahanelerce sunulan sağlık hizmetlerinin kolaylaşması ve

bununla birlikte hastaların toplumdan tecrit edilmesinin önlenmesi olmuştur. Şifahanelerde, yoksullara ve yolculara sağlık hizmeti sunulmuş; her bir şifahane, bir vakıf aracılığıyla desteklenmiş, ücretsiz sağlık hizmeti sunumuyla da günümüzün modern hastane yapısından son derece farklı bir işleve aracılık etmiştir (Songur & Saygın, 2014, s. 199).

Cumhuriyet döneminde devletin sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması sebebiyle fakir ve güvencesi olmayanlara ücretsiz veya düşük ücretli hizmet sunan sağlık kuruluşları olarak çeşitli vakıf veya dernekler ortaya çıkmaya başladı. Bunların en önemli olanlarından biri de “Sağlık Vakfı”dır. Bugün ülkemizde sosyal güvenlik alanının en önemli unsuru olan sağlık sisteminin yurtiçinde ücretsiz olması sağlık vakıflarına ihtiyaç olmayacağı anlamına gelmemektedir. Sağlık Vakfı, kuruluşundan itibaren farklı dönemlerde, ülkemizde başta İstanbul olmak üzere bir çok şehir ve köylerde ihtiyaç sahibi insanlara geniş sağlık kadrosuyla ücretsiz muayene, tahlil, ilaç ve diğer sağlık hizmetlerini ulaştırmıştır. Aynı zamanda Sağlık Vakfı savaş mağduru göçmen ailelere, deprem vb. afetler sonrası afetzede ailelere sağlık hizmeti vermiştir. (Tokaç, 2016, s. 61)

Sonuç olarak İslâm'da ailenin sağlık hizmetleri açısından vakıflar, günümüz modern hastanelerden farklı olarak başta dullara, yetimlere, öksüzlere ve tüm ihtiyaç sahiplerine sağlık hizmetini ücretsiz vermiştir.

3.3 İslâm'da Ailenin Sosyal Yardım ve Dayanışmasında Vakıfların Rolü

İslâm'da ailenin bir sosyal koruma kurumu olarak vakıflar örneğin; Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok eski kavimde olduğu gibi sadece dini vazifelere odaklanmamış, devletin yetki ve sorumluluk alanına giren ve toplumsal bir yönü olan birçok hizmeti ücretsiz ve karşılıksız bir şekilde sunma yoluna gitmişlerdir (Köprülü, 195, s3). Vakıflar fakir, düşkün ve kimsesizlere aynı ve nakdi olmak üzere iki şekilde yardım etmişlerdir. Hatta bazı vakıflar belli sayıda fakire devamlı olmak üzere aylık bağlamıştır (Koyunoğlu, 2002, s.215). Bu yönüyle vakıflar, toplumda birey ve ailelerin sosyal yardım, sosyal dayanışma, sosyal güvenlik ihtiyacını karşılayarak sosyal çatışmaların önlenmesi ve sosyal bütünleşmenin sağlanması yönünde olumlu etkiler sağlamaktadır (Işık, 2009, s.9).

Vakıflar kanalıyla toplumun değişik gruplarının kendi içinde ve gruplar arasında gelir servet yeniden dağıtılmıştır. Bir meslek grubunun kendi içinde kurduğu ve meslekle ilgili herkesi kucaklayan vakıflar kanalıyla aynı grup içerisinde dağıtım yeniden sağlanırken; zenginlerden fakirlere, hürlerden kölelere, yöneticilerden yönetilenlerden doğru gruplar arası

bir dağıtım da vakıflar kanalıyla olmuştur. Bu yönüyle vakıflar bir sosyal politika aracı olarak değerlendirilmektedir (Koyunoğlu, 2002, s. 57). Yine geçmişte vakıflar, kervansaraylar vasıtasıyla ücretsiz konaklama ve ulaşımı kolaylaştırma gibi hizmetleriyle ticaretin gelişiminde etkili olmuş, ulaşım maliyetlerini ve zorluklarını azaltmıştır. Bu kuruluşlar aracılığıyla toplumsal hizmetlerin sunulması, devletin diğer gelir kaynaklarını savunma, güvenlik ve eğitim gibi alanlarda kullanabilmesi imkânını doğurmuştur (Işık, 2009, s.9). Vakıflar yoluyla tasarruflarda, kamu hizmeti lehine adeta bir döner sermaye sistemi kurulmasının (Zaim,2012, s. 12) gerçekleşmesidir.

İslâm'da sosyal politika hizmeti veren gören ve kâr amacı gütmeyen müessese niteliğini taşıyan vakıflar, insan hayatının korunması ve müreffeh düzeyde yaşanması gibi aile ve toplum düzeninin temini amacıyla kurulmuş kuruluşlardır. Bu kuruluşlar yardımlaşma ve dayanışma ile toplumsal sorunları çözerek birlik ve beraberliği temin etme noktasında hayati bir rol oynamaktadır (Kocabaş, 2010, s. 45).

Vakıflar özellikle Selçuklulardan beri sosyal hizmet, gelir dağılımı, istihdam gibi birçok sosyal politika alanında varlık göstermiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, devlet erkanının kendi mülklerini vakfetmeleri ve vakıf yönetiminde olmaları halka olumlu örnek olmuş ve sosyal millet anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Sosyal millet anlayışı, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı artırarak devletin yükünü azaltmıştır. Ekonomik zorluk, doğal afet ve savaş vb. olağanüstü dönemlerde dayanışmanın en yüksek seviyede olması sağlanmıştır (Yılmaz, 2020, s. 287).

Selçuklunun ve Osmanlı vakıflarla o kadar geniş bir alanda hizmet etmiştir ki hizmet ihtiyacı olup da hizmet götürmedikleri alan bırakmamışlardır. Kuşların barınması vakfi ve Mürekkep dağıtma vakfi hatta en uç bir örnek olarak topaç alacak imkâna sahip olmayan çocuklara topaç temin etme vakfi bile karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 288).

Osmanlı vakıf külliyeleri toplumsal kaynaşmayı sağlayan bir sosyal merkez hizmeti de görmekte ve insanlar arasında sosyal dengeyi sağlayan, “insanlığın yücelmesi”, “hayatın güzelleşmesi”, “insan haysiyetine yaraşır bir asgari seviyenin sağlanması” gibi düşüncelerle hareket etmiştir (Kozak, 1994, s. 2).

Anadolu'da vâkıfların çoğu çok zenginlere aitti. Vakıflar servet sahibinin servetinin bir kısmının sosyalleşmesidir. Dolayısıyla vakıflar servet gelir dengesini sağlayan bir müessesedir. Varlıklı kişilerin gönüllü olarak kendi servetlerini toplumsal amaçlarla daimi bir şekilde

topluma bırakmaları toplumdaki ailelerin gelir dengesi ve dağılımı açısından da dikkat çekici bir husustur (Kozak, 1994, s. 28). Zengin ailelerin vakıf kurması ya da vakıflara servetlerini daimî olarak bağışlaması, özellikle servet transferi yönüyle büyük önem taşımaktadır (Kozak, 1994, s. 26)

Vakıfların istihdam artışında önemli destekler sağlamaktadır. Barkan'ın (1971), yazısında Süleymaniye Camii ve imâreti tesislerinde istihdam edilenler ve aldıkları ücretlerin dökümü yer almaktadır. Bu çalışmada pek çok meslekten insanların istihdam edildiği görülmektedir (1971, s. 94)

Vakıf kurumunun yarattığı istihdam yanında, mesleğinde uzman kişilerin yetişmesine de önemli katkılar sağladığı ve vakıf kurumunun Osmanlı Devleti'nin Asya, Afrika ve Avrupa toprakların da bu denli büyümesinde bu kimselerin önemli bir payının bulunduğu dile getirilmiştir (Özaydın, 2003, s. 24).

Osmanlı toplumunda bazı vakıflar toplumsal dayanışmayı hedeflemişlerdir. Avarız vakıfları kanalıyla köy ve mahallenin avarız vergisinin ödenmesi, bayramlarda top atılması, çocukların mutlu edilmesi eğlendirilmesi ve gezdirilmesi, sanatçıların yılın bazı günlerinde bir mesire yerine götürülerek ziyafet verilerek kaynaştırılması, aynı meslekten kişilerin çeşitli ortak faaliyet ve harcamaları için destek olunması, usta ve kalfaların peştamal kuşanma törenlerin düzenlenmesi, esnaf ve sanatkar arasında değişik şekilde yardımlaşma faaliyetleri, düğün ve sair ziyafetlerde kullanılmak üzere büyük kazan ve mutfak eşyası vakfı, halkın deniz kenarında dinlenmesi için mesire yerleri hazırlanması, çamaşırhane tesisi, köy ve mahalle sandıklarına yardımda bulunulması amaçlarla kurulan vakıflar toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmede önemli rol oynamışlardır (Koyunoğlu, 2002, s. 57).

Sonuç olarak İslâm'da ailenin sosyal koruması kapsamında günümüzde vakıflar en üst düzeyde sorumluluk alarak, aile bireylerinden iş bulamayan, herhangi bir sebeple çalışmayan kişilere, hasta yaşlı, dul ve yetim hizmet ederek en azından asgari yaşam standartına kavuşturmaktadır. Aynı zamanda toplumda ihtiyaç olan her alana dokunmakta, bu şekilde toplumsal huzuru ve düzeni sağlayacak hizmetler yapmaktadır.

3.4. Ailenin Kültürel ve Dini Faaliyetlerinin Desteklenmesinde Vakıfların Rolü

Aile nesilden nesile kültürel aktarım yapan bir kurumdur. Ailenin korunması bulunduğu toplumdaki kültürün de korunmasıdır. Vakıfların ailelere kültürel ve dini alanda hizmet vermesi

bu hususta önemlidir. Tarihte de günümüzde de vakıflar, dini ve kültürel hayatın korunmasını ve sürdürülmesini sağlamıştır.

Vakıfların kültür hayatına da önemli katkıları olmuştur. Büyük sanat değeri olan mimari abideler olmak üzere, hat, taş, ağaç ve maden işçiliği, tezhip, çini, kitap, cilt, ebru gibi değişik sanat dallarında üretilmiş vakıf şaheserleri, şehirleri, kütüphane ve müzelerde yerlerini almaktadır. Vakfiyeler dil, tarih, kültür, hukuk ve iktisat tarihi, sosyoloji hatta folklor açısından çok önemli bir yere sahiptir (Akgül,1995, s. 110). Örneğin; İslâm dünyasında kültürel miras olan mescit ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, makbereler, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler sundukları hizmetlerle birlikte hayrat kavramının tezahürleridir (Yediyıldız, 2012, s. 479). Bu kültürel miras vakıflar aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu eserler en güzel örnekleri bir araya gelip bütünleşerek İslâm şehirlerine görünüm, estetik bir görünüm katmaktadır. Özellikle İslâm coğrafyalarında Selçuklu ve Osmanlı yaşamış ise o şehirlerde bu kültürel miraslara çokça rastlanmaktadır.

Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türk toplumunun sosyal psikolojilerini bu şaheserlerle anlamak mümkündür. Şehirlerdeki İmaret ya da hayrat külliyesinin iman, düşünce ve eylem dengesi üzerine kurulmuş bir kültür ürünü diye algıladığı söylenebilir (Yediyıldız, 2012, s. 479).

Birer vakıf tesisi olan camiler şehirlerde dini hizmet veren aynı zamanda o dönemin sanatını simgeleyen kültürel miraslardır. Dini ve kültürel bu yapılar, başta aileler olmak üzere toplumların dayanışmacı ve birleştirici gücünü simgelemektedirler (Yüksel, 2002, s. 50).

İslâm'da ailenin bir sosyal korunma kurumu olarak vakıf, başlı başına bir kültürdür, kültürel kimliğimizin en önemli unsuru olup, yaşatılması, korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken önemli bir varlığımızdır. Medeniyetler buluşmasında, medeniyetler arası iletişimde, bir umut ve ruh aşısıdır (Seyyar, 2010, s. 5). Bu bağlamda vakıflar, kuruldukları amaçlar doğrultusunda hizmet vererek, medeniyetimizin en önemli unsurlarından birisini teşkil etmektedir. Aynı zamanda devlet-millet bütünleşmesinde ve karşılıklı güven duygusunun oluşmasında; sosyal adalet, dayanışma ve bütünleşmenin tesisi; mimarlık ve güzel sanatların gelişmesi, iktisadi kalkınma refah düzeyinin artması ve toplumun sosyo-ekonomik problemlerden en alt seviyede etkilenmesinde önemli bir rol üstlenen vakıflar, günümüzde büyük yıpranmadan sonra oluşan çevre bilincinin ve kültürel mirasın aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. (Yüksel, 2002, s. 50).

Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında vakıf eserlerinin korunması yine vakıflar aracılığıyla olmaktadır. Kültürel mirasın korunması, fiziksel ve kültürel çevre gibi pek çok farklı disiplinin birlikte çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu çok yönlü yapının en akılcı ve etken desteklenebileceği yapı ise günümüzde Sivil Toplum Kuruluşları (STK) vakıf ve dernekler aracılığıyla olmaktadır (Aygün, 2011, s. 196). Osmanlı döneminde özellikle vakıflar parasal kaynak ayırarak tarihi ve kültürel yapıların bakım ve onarımını yaparken, vakıfların yetmediği yerde devlet kaynakları devreye girmiştir (Özdemir, 2005, s.20). Bu bağlamda Kültür mirasının korunması konusunda, devlet ve toplum geleneklerinin oluştuğunu görmekteyiz.

Vakıfların en önemli fonksiyonlardan biri de hiç şüphesiz dini faaliyetlere katkısıdır. İslâm medeniyetinin sembollerinden olan medreseler ve camiler dinin öğretilmesi ve aktarılmasında önemli eğitim kurumlarıdır.

Vakıf eserlerden cami, mescit, medrese, kütüphane ve dâru'l-hadis gibi eserler, dini ve ilmi hayatın, eğitim ve öğretimin önemli unsurlarıdır. Vakıf tesisi olan camiler şehirlerde dini hizmet veren, şehir mimarisinin en önemli unsurudur. Dini ve eğitim hizmetleri ile birlikte Anadolu'da bütünleştirici ve toplumsal dayanışmayı sağlayıcı birer kurum olarak fonksiyon icra etmişlerdir (Yüksel, 2002, s. 50).

Günümüzde de kültürel eserlerin korunması Vakıflar Genel Müdürlüğü Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana vakıf kültürünün mirasçısı olmuştur. Bu çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vakıf kültür varlıklarının korunmasına yönelik politikasını belirlemeyi amaçlamaktadır. (Akar, 2011, s. 1) Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün görevi kültürel miras olsa da pek çok farklı vakıf kültürel aktarımı sağlamak üzere faaliyetler sürdürmektedir. Diyanet Vakfı, Kızılay, Yunus Emre Vakfı, KADEM vb. pek çok vakıf ve STK kültürel ve dini olguların korunması hususunda çalışmaları mevcuttur. Yurtdışında pek çok cami ve mescit inşası ve onarımı yine Diyanet Vakfı tarafından yapılmaktadır. Somut olmayan kültürel miras kapsamında kaybolmaya yüz tutmuş dini ve kültürel miras yaşatılmaya çalışılmaktadır. Aile nesilden nesile kültürel aktarımı sağlayan en önemli kurum olması sebebiyle gelecek nesillere bu aktarım vakıfların bu alana sahip çıkmasıyla gerçekleşecektir.

3.5. Modern Dönemde Ailenin Sosyal Koruma Sistemi Olarak Vakıfların Rolü

Vakıflar, toplumsal yaşamın ihtiyaçları için ortaya çıkan ve gelişen önemli bir kurumdur. Vakıf anlayışının temelinde yardımlaşma ve dayanışma duygusu, sağlıklı toplumların

oluşmasında, insanlığın gelişmesi ve medeniyetler kurulmasında çok önemli rol almıştır. Vakıflar her dönemde ekonomik ve sosyo-kültürel şartlara göre değişik şekillerde kurulmuş ve hizmet vermişlerdir.

Cumhuriyet sonrası dönemden bugüne yani modern dönemde sosyal devlet anlayışına geçilmesi ile birlikte vakıfların üstlendiği sosyal koruma, sosyal güvenlik, sosyal hizmet alanları devlet tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1961 ve 1982 (1961 Anayasası'nın getirdiği "sosyal hukuk devleti" ilkesi ve kazanılan siyasi ve sosyal haklar, 1982 Anayasası ile tırpanlanmasına rağmen) Anayasası sonrasında ortaya çıkan temel sonuç devletin, toplumsal ve ferdi refahı sağlamak adına kişinin ruhsal ve bedensel gelişimini engelleyen her türlü siyasi, ekonomik ve sosyal sorunu önleme ve çözme görevini üstlenmesidir. İşlevsel açıdan yaşanabilecek tüm sorunlara rağmen Türkiye Cumhuriyeti devleti ideolojik bir vesayetin gölgesinde olsa bile sosyal devlet olmayı kabul etmiştir (Özdemir, 2008, s. 144).

Modern dönemde, sosyal hizmetin toplumun tüm kesimlerine yaşamları üzerinde etkisi söz konusudur. Yaşlı nüfusun artması ve aile yapısının değişmesi sosyal hizmetlere olan gereksinimi de artırmaktadır. Bu sebeple, devletin sosyal devlet olması yeterli gelmemekte s özellikle aile kurumundaki yükü hafifletmek üzere vakıflara ihtiyaç duyulmaktadır.

Birey aile ve toplumun değişimi ile birlikte vakıfların hizmet alanı genişlemiş ve günümüzdeki vakıflar sivil toplum alanında hizmet veren önemli aktörler haline gelmişlerdir. Artık vakıflar sadece yardım yapmak için kurulmamakta, ailenin ve toplumun sorunlarına odaklanarak çözüm yolları aramaktadırlar (Üstüner, 2014, s. 59).

Modern dönemde ekonomik trendlerin değişimi vakıfların ayakta kalmaları için aile ve topluma fayda sağlama modellerinde değişim göstermiştir. İşi sadece halka hizmet vermek olmayan bu kurumların hibe verdiğini görüyoruz. Toplumun her kesimine hitap eden vakıf kültürü demokrasinin gelişimine de fayda sağlamaktadır.

Günümüzde ekonomik gelişmeye ayak uydurarak dünya genelinde hibe veren vakıfların sayısının giderek artmaktadır. Özellikle büyük fonlara sahip vakıfların daha verimli olduğu görüldüğü ve çarpan etkisi yüksek olduğu için ya bu modele geçmekte ya da kendi bünyelerinde hibe programları oluşturmaktadırlar. Bu vakıflar sadece kendileri büyümekle kalmayıp, diğer sivil toplum kuruluşlarına finansman ve destek sağlayarak da sosyal değişimin destekleyicisi ve öncüsü olmaktadır (Ergüner, 2014, s. 59).

Günümüz modern toplumlarının temel unsurlarından demokrasi, başta aileler olmak üzere toplumun ortak çıkarlarına hizmet eden bir toplu karar alma mekanizmasıdır. Toplumun karar alma mekanizmalarının dışında farklı görüşlerden yararlanarak, herkesi eşit olarak sesini duyurmanın yolu olan örgütlü toplum yapısının ortaya çıkmasında etkin bir rol oynayan kâr amacı gütmeyen vakıflar, demokrasinin gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır (Gümen, 2014, s. 151).

Bugün materyalist batı toplumlarında, kamu ve özel sektörden sonra en önemli sektör gönüllü yardım kuruluşlarıdır. Kâr amacı olmayan gönüllü sektör ya da üçüncü sektör olarak isimlendirilen yeni vakıf yapılanmaları güçlü sektörler olarak belirlemektedir. Tüm dünyada kamu ve özel sektörün yanında kendine özgü dinamikleri ile ortaya çıkan üçüncü sektör kuruluşları kâr amaçlı özel sektör ile iktidar amaçlı kamu sektörü yanında, kâr amacı gütmeyen ancak kamu ile ilgili bir alanı dolduran kurumlar olmuşlardır (Ergüner, 2014, s. 60).

Günümüz devlet anlayışında ve devletin üstlendiği fonksiyonlarda değişimler meydana gelmiş ve "sosyal devlet" kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzün sosyal devleti ise insanlar arasında görülen ve etkileri hissedilen bu tür eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, aile bireylerinin hiç olmazsa yükünü hafifletmek üzere sosyal yardımlara ve sosyal siyaset tedbirlerine başvurumaktadırlar. Günümüzde devletin sosyal ve ekonomik fonksiyonları oldukça artmış ve devletin üstlendiği kamu hizmetleri çok fazla genişlemiş ve çeşitlenmiştir (Ergüner, 2014, s. 60). Devletin yetemediği alanlarda İslâm'da bir sosyal koruma kurumu olarak vakıf sistemi devreye girmekte ve sosyal hizmet alanında boşluğu doldurmaktadır. Vakıflar, iktidarların yerine getirmekte yetersiz kaldığı toplumsal ihtiyaçlarda, birey aile ve topluma insaf, adalet ve hizmet anlayışı ile dolu olarak âdeta sigorta bilincini ile rahatlık verme amacını gerçekleştirmiştir (Gümen, 2014, s. 150).

Çağdaş toplum olabilmenin iki temel dayanağa sahip olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bunlar demokrasi ve piyasa ekonomisidir. Hem demokrasinin hem de piyasa ekonomisinin etkin çalışması sosyal sermaye denilen insan sermayesine bağlıdır. Sosyal sermayeyi geliştirmenin en önemli araçlarından birisi de hiç şüphe yok ki kâr amacı gütmeyen vakıf tipinde örgütlenmelerdir (Ergüner, 2014, s. 60).

İslâm'da ailenin sosyal koruması kapsamında yeni vakıfların işlevselliğinin araştırıldığı bu çalışmada vakıfların sosyal politika işlevleri ve iktisadi işlevleri olmak üzere iki ana işlevi bulunduğu; sosyal politika işlevlerinin sosyal güvelik ve sosyal yardım, sosyal sorumluluğun kazanılması, sosyal çatışmayı engellemesi ve sosyal bütünleşmeyi sağlaması; iktisadi

işlevlerinin ise ekonomik yapıya etkisi, istihdama katkısı ve tüketim, tasarruf ve yatırıma etkisi ortaya çıktığı görülmektedir (Akçay, 2020, s. 78).

Modern dönemde ağırlıklı olarak 1970'lerin sonunda kendisini yayıncılık faaliyetleri ile hizmet veren üniversite grupları, 1980 sonrasında faaliyetlerini, mal varlıklarını ve toplumsal ilişkilerini sürdürebilmek ve devlet karşısında varlıklarını garanti altına alabilmek için yoğun bir vakıflaşma sürecine girmişlerdir (Sunar, 2018, s. 58).

Günümüz vakıfları her alanda sosyo ekonomik koşullara uygun şekilde kendilerini yenileyerek faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaları gerekmektedir. Ailenin yapısındaki değişimleri de dikkate aldığımızda aile kurumunun güçlenmesi konusunda günümüz vakıflarına önemli görevler düşmektedir.

Toplum hayatının sürekli değişmesiyle eski kurumlarla yeni yapılar hizmet verilmeyeceği bir gerçektir. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz sosyal yapının çok hızlı değiştiği modern çağın sorunlarına da farklı politika araçlarına ihtiyaç olacaktır. Tarihi ve kültürel hayatımızda vakıf kurumunun olumlu yöndeki katkılarını her zaman yaşamış ülkemizde de vakıfların modern görünümü ile gelecek yıllara aktarılması büyük önem taşımaktadır (Gümen, 2014, s. 153).

Gönüllülük modern dönemin kavramlarından olup günümüz vakıf ve STK'larında hizmet vermek isteyen bireyleri tanımlar. Bu anlamda vakıfların çalışma alanı üzerinden ve halkla ilişkiler faaliyetlerinden gelen gönüllülerin sayısında artış olacağı öngörülmektedir. İnsan kaynaklarında yaşanan bu değişimi çerçevelemek üzere profesyonel çalışanlar ve gönüllüler için eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetlerine katılımı da kapsayacak şekilde insan kaynakları politikaları hazırlanmalıdır. Kurumlardaki gönüllü katılımını geliştirmek üzere gönüllülük politikaları geliştirilmelidir (Sunar, 2018, s. 82).

Uluslararası faaliyetler kurumsal bir mahiyet kazanacağı için İslâmi vakıfların uluslararası ilişkiler birimlerini kurmaları veya güçlendirmeleri önerilmekte, internetin oluşturduğu imkânlar ile değişen bağlılık yapısı ve mali kaynakların farklılaşması ile birlikte daha şeffaf ve hesap verebilir hâle gelmeleri ve sivil toplum alanındaki mali ve idari yapının şeffaflaşmasına katkı sağlayacak yasal bir çerçevenin oluşumu için aktif ve talepkâr olması gerekmektedir. Vakıf veya STK'ların toplumu ayırıştırıcı söylemlerin ötesine geçerek toplumdaki tüm kesimleri kucaklayıcı bir söylem ve faaliyet çerçevesi kurmaları gerekmektedir. Kadın çalışanların artmasıyla mekânlarının ve faaliyetlerinin kadınların katılım

ve temsili için uygun hâle getirilmesi bu sorunların aşılmasına katkı sağlanmalı, özel sektörle iletişim kanalları artırılmalıdır. Gençliğe erişim ve gençliğin katılımı konusunda yeni çalışma stratejileri geliştirilmeli, olumsuz eleştirilere karşı şeffaflığa dayalı geniş çaplı bir iletişim stratejisi oluşturmaları, yaşanan hızlı değişimin yönetilmesi, yönlendirilmesi ve olumsuz yönlerinin bertaraf edilip olumlu yönlerinin artırılması için gerçekleştirilecek araştırma, izleme ve planlama çalışmalarının sürdürülmesi gerekmektedir (Sunar, 2018, s. 84).

Sonuç

İslâm'da sosyal koruma kurumu olarak vakıflar, geçmişten günümüze önemli bir rol oynamış ve toplumsal refahın sağlanmasında ve ailenin korunmasında etkili bir araç olmuştur. Ancak, değişen çağın gereksinimlerine uyum sağlamak ve etkinliği artırmak için vakıfların modernleştirilmesi ve yönetiminde iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, vakıfların dijitalleşmesi, uluslararası iş birliği, sürdürülebilirlik ve yönetimde şeffaflık gibi alanlarda atılacak adımlar, vakıfların sosyal koruma alanındaki rolünü daha da güçlendirecek ve aile ve toplumların refahına katkı sağlayacaktır. Bu noktada hem yerel hem de uluslararası düzeyde çeşitli paydaşların iş birliği içinde hareket etmesi, vakıfların etkinliğini artırmak için hayati öneme sahiptir. Bu çabalarla, İslâm'da sosyal koruma kurumu olarak vakıflar, gelecek nesillere daha sağlam bir temel üzerinde hizmet etme potansiyeline sahip olacaktır.

Sosyal koruma, birim olarak aileyi esas almaktadır. Ailedeki değişimle birlikte yaşlılar yetim çocuklar engellilerin yükü aileye ağır gelmektedir. Bu bağlamda tüm dünya da günümüzde sosyal devleti hizmetleri çok yaygınlaşsa da STK ve vakıflara her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Vakıfların bu değişime cevap verebilmeleri içinde günümüz teknolojik gereksinimleri iyi bilmeli çağa uygun olarak hizmet modellerini yenilemelidir.

Özellikle günümüzde aile kurumunu zayıflatmaya yönelik yapılan çalışmalar karşısında teknolojik yenilikleri takip ederek çalışmalar yapan vakıflar, ailenin korunması üzerine daha fazla yoğunlaşmalı ve yeni nesillere vakfın önemi ve rolü üzerine yeni çalışmalar yapmalı, gönüllülük ağını zenginleştirmelidir. Geleneksel hizmetlerinin yanı sıra güncel sorunlara hizmet sunmayı ihmal etmeyen vakıflar çağın gerisinde kalmayarak, sosyal korumayı sağlayarak sosyal kalkınma ve sosyal refahı sağlamaya katkı sunmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Acun, F. (2005). Osmanlı şehirlerinde devlet ve sivil toplum. *Sivil Toplum Dergisi*, 3(10), 51-60.
- Akar, T. (2011). Vakıflar Genel Müdürlüğü ve vakıf kültür varlıklarının korunması. *Erdem Dergisi*, (59), 2-34.
- Akgül, M. (1995). Sosyo-kültürel bir kurum olarak vakıf ve sosyal dayanışma. *Diyanet İlim Dergisi*, 31(1), 103-110.
- Akçay, C. (2020). Yeni vakıfların işlevselliği: Seçilmiş vakıflar için bir inceleme. *Asbider Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 58-81.
- Akgündüz, A. (1988). İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydın, V. (2003). Türk yönetim tarihi açısından vakıf sistemi ve eğitim yönetimine katkısı. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 313-338.
- Aygün, H. (2011). Kültürel mirası korumada katılımcılık. *Vakıflar Dergisi*, (35), 191-213.
- Altıntaş, A. (2012). Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da tıp ve darüşşifalar: Anadolu ve Osmanlı şefkat abideleri şifahaneler. Diasan Basım, 61-64.
- Barkan, Ö. L. (1971). Süleymaniye Cami ve İmareti tesislerine ait yıllık bir muhasebe bilançosu. 993-994 (1585/1586). *Vakıflar Dergisi*, 109-161.
- Başcı, V. (2010). Bir medeniyet kurumu olarak vakıflar ve sosyal hizmet kurumları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-5.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 170.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. In Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Vol. 28, pp. 323-327). TDV Yayınları.
- Buhârî, E. M. B. İsmail. (Tarih). *Sahihu'l-Buhârî*. İstanbul: El-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Berki, Ş. (1965). Vakıfların gördüğü çeşitli hizmetler. *Vakıflar Dergisi*, (6), 85-91.
- Berki, Ş. (1981). Vakıflar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 133-164.
<https://acikerisim.fsm.edu.tr>

- Bolak, O. (1950). Hastanelerimiz: Eski zamanlardan bugüne kadar yapılan hastanelerimizin tarihi ve mimari etüdü. İstanbul Matbaacılık, 31.
- Bouamrane, C. (1988). İslâm tarihinde eğitim öğretim kurumları. (N. Yazıcı, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1-4), 279-286.
- Beşer, F. (1988). İslâm'da sosyal güvenlik. *Bilge Yayınları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30(1), 279-285.
- Cansız, D. (2021). II. Meşrutiyet döneminde hayvan hakları. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 1908-1918.
- Çizakçı, M. (2017). İslâm dünyasında vakıflar. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 11.
- Dağıstan Özdemir, M. Z. (2005). Türkiye'de kültürel mirasın korunmasına kısa bir bakış. *Planlama Dergisi*, 20-25.
- Duman, A. (2008). Sadaka. In Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Vol. 35, pp. 383-384). TDV Yayınları.
- Erol, A. (2018). *Social protection in Islamic law*. Peter Lang GmbH, Berlin/Germany.
- Erol, A. (2019). İslâm hukukunda şehitlik bağlamında şehit ailelerinin manevi temelli sosyal koruması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2105-2128.
- Ertem, A. (1999). Günümüze vakıflar. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6), 111-150.
- Ergüner, Ü. (2014). Vakıfların değişen rolü. <https://acikerisim.fsm.edu.tr>
- Ertem, A. (2011). Osmanlıdan günümüze vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 36, 25-66.
- Günay, M. (2019). Vakıf. In Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Vol. 42, pp. 475-479). TDV Yayınları.
- Gümen, L. (2014). Türkiye'de vakıfların dünü bugünü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 125-130.
- Işık, H. (2009). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplumundaki yeri. *Akademik Bakış*, (16), 1-9.
- İnalçık, H. (2019). Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıflar Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 245.

- Kaan, O. E. (2022). Ailenin kurulması ve korunmasında toplum ve kurum. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 133-150.
- Kazıcı, Z. (1985). Osmanlıda vakıf medeniyeti. Kayıhan Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2004). Osmanlı'da eğitim öğretim. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Kazıcı, Z. (1993). İstanbul, Osmanlı arşiv belgelerine göre Urfa'daki vakıf hizmetleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5-6).
- Keskin, Y. Z. (1996). İslâm'da vakıf ve toplum açısından önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(Haziran), 181-192.
- Keskinoglu, O. (2003). Fıkıh tarihi ve İslam hukuku. DİB Yayınları, 232.
- Kozak, İ. E. (1994). Bir sosyal siyaset müessesesi olarak vakıf. Sakarya Üniversitesi, İİBF Yayınları, 25-26.
- Köprülü, B. (1951). Tarihte vakıflar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3), 485-581.
- Kunter, H. B. (1938). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd. *Vakıflar Dergisi*, 103-129.
- Nevevi, (1997). Riyazus Salihin Müslim, Vasiyye 14 (trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük). İstanbul, 67-81.
- Taşpınar, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde sağlık teşkilatı (1827-1914) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokaç, M. (2016). Tarihten günümüze sağlık vakıfları ve "Sağlık Vakfı" örneği. *Kış Dergisi*, 60-61.
- Tuncay, C. (2014). İslâm'da sosyal güvenlik. *Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 85.
- Ortaylı, İ. (2006). Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıflar Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 26-29.
- Öner, H. (2018). İslâm ekonomisinde sosyal güvenlik kavramı :Tekâful sigorta sistemi örneği. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 73-79.
- Özdemir, İ. M. (2008). Küreselleşme sürecinde Türkiye'de sosyal devlet ve sosyal hizmetler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Öztürk, N. (1983). Menşe'i ve tarihi gelişimi açısından vakıflar. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (1993). Tarihte ve bugün vakıflar eliyle aileye götürülen hizmetler. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*, 3(1), 78-89.
- Özcan, T. (2015). Vakıf ve medeniyet. <https://tdv.org/tr-TR/vakif-ve-medeniyet/>
- Sunar, L. (2018). Türkiye'de İslâmi STK'ların kurumsal yapı ve faaliyetlerinin değişimi. İlke Yayınları: 11. Kurumsal Yönetim Akademisi Araştırma Raporları: 1.
- Songur, H., & Saygın, T. (2014). Şifahaneden hastaneye: Sağlık kuruluşlarının değişimine genel bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 199-212.
- Şentürk, M. (2010). Vakıf kültürünün Kur'an'daki referansları. *İstem*, 16, 143-160.
- Şimşek, R. (2010). İstanbul'daki Osmanlı dönemi sağlık kuruluşları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlam, H. (2016). Günümüzdeki sosyal güvenlik kurumunun tarihsel kökeni hakkında özet bir tahlil. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 131-142.
- Sar, E. (2021). Selçuklular ve Osmanlı'da kadınların kurduğu vakıflar. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(6), 1294.
- Şensoy, A. (2001). İslâm ekonomisi açısından dayanışma ve sosyal güvenlik. İstanbul.
- Uludağ, S. (2020). Muhabbet. In Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Vol. 30, pp. 386-388). TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr>
- Yapıcı, H. (2013). İslam tarihinde vakıf kültürü üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 66-76.
- Yediyıldız, B. (2012). İslâm ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan hayır müessesesi. In Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Vol. 42, pp. 479-486). TDV Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2020). Türkiye'de vakıfların, kâr amacı gütmeyen sosyal politika işlevleri: Sosyal millet anlayışı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 78, 283-331.
- Yüksel, A. T. (2002). Türk-İslâm medeniyetinde vakıfların yeri ve önemi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 47-54.

Zaim, S. (2012). Vakıflarımızın iktisadi ve sosyal açıdan değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1-18.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

**Destek
Teşekkür**

ve Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
